[२०२५] १ एससीआर ५९२ : २०२५ आयएनएससी ९३

सदाशिव धोंडीराम पाटील

वि.

महाराष्ट्र राज्य[संपादन]

(फौजदारी अपील क्रमांक १७१८ ऑफ २०१७)

०९ जानेवारी २०२५

[जे.बी. पारडीवाला आणि आर. महादेवन, न्या]

विचारकरण्याजोगा मुद्दा

पुरावा कायद्याच्या कलम २५ नुसार ग्रामपोलिस पाटील हे पोलिस अधिकारी आहेत का, असा प्रश्न निर्माण झाला; आणि उच्च न्यायालयाने अपीलकर्त्याला खुनाच्या गुन्ह्यात दोषी ठरवून चूक केली का?

हेडनोट्स[†]

पुरावा अधिनियम, १८७२ - कलम २५, १०६ - न्यायबाह्य कबुलीजबाब – ग्राह्य असल्यास - अपीलकर्ते-पतीवर पत्नीच्या खुनाचा आरोप - अपीलकर्त्याने गाव पोलिस पाटील यांना दिलेला न्यायबाह्य कबुलीजबाब - अपीलकर्त्याने ग्रामीण पोलिस पाटील

यांना दिलेला न्यायबाह्य कबुलीजबाब कलम ३०२ व २०१ अन्वये दंडनीय गुन्ह्यासाठी आरोपीची निर्दोष मुक्तता केली - अपीलकर्त्याने ग्राम पोलिस पाटील यांना दिलेला न्यायबाह्य कबुलीजबाब कलम २५ नुसार अग्राह्य असल्याचे मत नोंदवत कनिष्ठ न्यायालयाने आरोपीची भादंवि कलम ३०२ व २०१ अन्वये दंडनीय गुन्ह्यातून निर्दोष मुक्तता केली – उच्च न्यायालय निर्दोष मुक्तता रद्द केली आणि अपीलकर्त्याला खुनाच्या गुन्ह्यासाठी दोषी ठरवले - शुद्धता:

धारण : गावातील पोलीस पाटील यांना कलम २५ च्या हेतूने पोलीस अधिकारी म्हणता येणार नाही - आरोपीने ग्रामपोलीस पाटील यांच्यासमोर दिलेला न्यायबाह्य कबुलीजबाब पुराव्यानिशी ग्राह्य धरला जातो व त्याला कलम २५ चा फटका बसत नाही - तथापि, आरोपीला दोषी ठरविण्यासाठी न्यायालयाने विश्वास ठेवण्यापूर्वी असा न्यायबाह्य कबुलीजबाब खरा व विश्वासार्ह असल्याचे सिद्ध झाले पाहिजे - न्यायबाह्य कबुलीजबाबही आढळून यावी कोणत्याही प्रलोभन, जबरदस्ती इत्यादींपासून मुक्त राहून आरोपीने स्वत:च्या मर्जीने व मर्जीने केल्याचे दाखवावे - जे सांगितले गेले आहे ते न्यायबाह्य कबुलीजबाब म्हणता येणार नाही - अत्यंत सर्वव्यापी आणि अस्पष्ट विधान केलेले दिसते - उच्च न्यायालयाने ग्रामपोलीस पाटील करू शकत नाहीत म्हणून पुराव्यानिशी ग्राह्य धरले तरी न्यायबाह्य कबुलीजबाबावर विश्वास ठेवण्याची चूक केली पोलिस अधिकारी म्हणावा - पंच साक्षीदारांनी फिर्यादी खटल्याचे समर्थन केले नाही -

केवळ पंच साक्षीदारनी माघार घेतली याचा अर्थ असा नाही की अशा शोधावर विश्वास ठेवला जाऊ नये - तथापि, आय.ओ. कायद्यानुसार पंचनाम्यातील मजकूर सिद्ध करीत आहेत असे म्हणता येणार नाही आणि शोधाच्या परिस्थितीवर विश्वास ठेवता येत नाही - आरोपीला दोषी ठरवण्यासाठी हेतू हा एकमेव आधार असू शकत नाही - फिर्यादीपक्षाला आपली बाजू यापलीकडे सिद्ध करावी लागेल वाजवी शंका – पुराव्याचा प्राथमिक भार नेहमीच फिर्यादी पक्षावर असतो - तथापि, ज्या प्रकरणांमध्ये पतीने रात्रीच्या वेळी पत्नीची हत्या केल्याचा आरोप आहे आणि तोही रहिवासी घरात, तर निःसंशयपणे पतीला प्रत्यक्षात काय घडले आहे आणि जर तो कोणतेही ठोस स्पष्टीकरण देण्यात अपयशी ठरला तर, हे त्याच्या विरोधात जाऊ शकते - अभियोजन पक्षाला कलम १०६ लागू करण्यापूर्वी प्रथम मूलभूत तथ्ये मांडावी लागतील - ते सरळ कलम १०६ लागू करू शकत नाहीत आणि आरोपीवर आपले निर्दोषत्व सिद्ध करण्यासाठी संपूर्ण भार टाकू शकत नाहीत - त्या दृष्टीने उच्च न्यायालयाने अपीलकर्त्याला खुनाच्या गुन्ह्यात दोषी ठरवून चूक केली - आक्षेपार्ह निकाल रद्द बातल - दंड संहिता, १८६० - एसएस.३०२, २०१. [पारस २७, ३१, ३६-३८, ४२, ४७-४९, ५०-५१, ५५, ५६, ५८]

केस लॉ चा हवाला

राजेश्वर पुत्र हिरामण मोहुर्ले विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य **(२००९) क्रिमिनल लॉ जर्नल ३८१६;***सी.के. रवींद्र विरुद्ध केरळ राज्य* **[१९९९] सुप ५ एससीआर १४०: आकाशवाणी**

२००० एससी ३६९; *रामसिंग विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य आणि अन्न* **(१९९९) क्रिमिनल लॉ जर्नल ३७६३;***बलविंदर सिंग विरुद्ध पंजाब राज्य* **(१९९५) पुरवणी ४ एससीसी २५९ - संदर्भित.**

कृत्यांची यादी[संपादन]

पुरावा कायदा, १८७२; दंड संहिता, १८६० ; फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३; महाराष्ट्र ग्राम पोलीस अधिनियम, १९६७.

कीवर्डची यादी

न्यायबाह्य कबुलीजबाब; पोलिस पाटील यांना न्यायबाह्य कबुलीजबाब स्वीकारणे; पोलिस पाटील यांना पोलिस अधिकारी म्हटले तर; पंच साक्षीदार; हेतू[संपादन]

त्यातून उद्भवलेले प्रकरण

फौजदारी अपील अधिकारक्षेत्र: फौजदारी अपील क्रमांक १७१८ ऑफ २०१७

१९९४ च्या सीआरएलए क्रमांक ७० मध्ये मुंबई उच्च न्यायालयाच्या दिनांक ०३.०७.२०१५ च्या निर्णय व आदेशावरून

पक्षांची उपस्थिती

सचिन पाटील, जिओ जोसेफ, रिश्वी महंमद, ऋषभ अग्रवाल, अपीलकर्त्यातर्फे ॲड.

अनिरुद्ध जोशी, वरिष्ठ ॲड.., सिद्धार्थ धर्माधिकारी, आदित्य अनिरुद्ध पांडे, प्रतिवादी ॲड.

सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णय / आदेश

हुकूम

1 हे अपील मुंबई उच्च न्यायालयाने फौजदारी अपील क्रमांक ७०/९४ मध्ये ३-७-२०१५ रोजी दिलेल्या निकाल आणि आदेशावरून उद्भवले आहे ज्याद्वारे उच्च न्यायालयाने महाराष्ट्र राज्याने दाखल केलेले निर्दोष मुक्ततेचे अपील मंजूर केले आणि त्याद्वारे सत्र प्रकरण क्रमांक ४८/९१ मधील अतिरिक्त सत्र न्यायाधीश, कोल्हापूर यांनी १३-७-१९९३ रोजी दिलेला निर्णय रद्द बातल ठरवला आणि अपीलकर्त्यास - येथे (मूळ आरोपी) अनुक्रमे कलम ३०२ आणि २०१ अन्वये दंडनीय गुन्ह्यासाठी दोषमुक्त केले. भारतीय दंड संहिता (थोडक्यात, "आयपीसी").

2 फिर्यादी पक्षाच्या खटल्याचा सारांश खालीलप्रमाणे देता येईल :-

लता असे मृत महिलेचे नाव असून तिचा विवाह अर्जदाराशी झाला होता. या लग्नात एका मुलाचा जन्म झाला. मात्र, वैवाहिक जीवन सुखी नसल्याचे दिसून येत आहे. अपीलकर्ता - येथे आपल्या पत्नीच्या पवित्रतेबद्दल त्याच्या मनात एक शंका निर्माण करीत होता. एके दिवशी अचानक मृत व्यक्ती बेपत्ता झाली.

3 अशा परिस्थितीत मृत चे मामा यशवंत गणपती पाटील (पीडब्ल्यू ५) यांनी वसंत दत्तू भोसले नावाच्या ग्रामपोलीस पटियाल यांच्या घरी जाऊन आपली भाची बेपत्ता झाल्याची माहिती दिली.

4 २०-१०-१९९० रोजी रात्री ९.३० च्या सुमारास पीडब्ल्यू ५ ने आपली भाची लता बेपत्ता असल्याचे पीडब्ल्यू २ च्या निदर्शनास आणून दिले.

5 पीडब्ल्यू – २, ग्राम पोलिस पाटील असल्याने अपीलकर्त्याच्या घरी गेले - येथे पाहिले असता घराच्या एका कोपऱ्यात मृताचा मृतदेह पडलेला दिसला. रेकॉर्डवरील सामग्रीवरून असे दिसून येते की अपीलकर्त्याचा भाऊ - येथे मधुकर आणि त्याची पत्नी लक्ष्मी (पीडब्ल्यू ४) आणि त्यांची मुलगी मंगल (पीडब्ल्यू ३) देखील एकाच घरात राहत होते परंतु एका भागात वेगळे राहत होते.

6 मृताचा मृतदेह सापडल्यानंतर चौकशी पंचनामा करण्यात आला. मृताचा मृतदेह शवविच्छेदनासाठी पाठविण्यात आला. शवविच्छेदन अहवालात मृत्यूचे कारण गळा दाबून गुदमरणे असल्याचे नमूद करण्यात आले आहे. फिर्यादी पक्षाचे प्रकरण आहे की अपीलकर्त्याने - येथे लोखंडी रॉडच्या सहाय्याने आपल्या पत्नीचा गळा दाबून खून केला.

7 पंच साक्षीदारांच्या उपस्थितीत तपास अधिकाऱ्याने काढलेल्या शोध पंचनाम्याच्या माध्यमातून घटनेच्या ठिकाणीच ही लोखंडी रॉड सापडल्याचे सांगण्यात येत आहे.

8 खुनाच्या गुन्ह्यासाठी संबंधित पोलिस ठाण्यात स्वत: पीडब्ल्यू-२ ने दाखल केलेल्या प्राथमिक माहिती अहवालाच्या अनुषंगाने अपीलकर्त्याला अटक करण्यात आली.

9 तपास पूर्ण झाल्यानंतर तपास अधिकाऱ्याने वरील गुन्ह्यासाठी दोषारोपपत्र दाखल केले.

10 हे प्रकरण केवळ सत्र न्यायाधीशांमार्फत चालविण्यात येत असल्याने ते सत्र न्यायालयात वर्ग करण्यात आले.

11 कनिष्ठ न्यायालयाने दिनांक २०.०२.१९९३ च्या आदेशान्वये आरोप निश्चित केले ज्यात असे म्हटले आहे:

"चार्ज

मी, व्ही. बी. देशमुख, चौथे अतिरिक्त सत्र न्यायाधीश, कोल्हापूर.

श्री. सदाशिव धोंडीराम पाटील, वय ३३, रा. टाकळी, ता. शिरोळ, जि.कोल्हापूर खालीलप्रमाणे :-

२५.१०.१९९० रोजी रात्री १.०० वाजता मौजे सैनिक टाकळी, ता. शिरोळ, जि.कोल्हापूर : पत्नी सौ.लता सदाशिव पाटील (वय २५) हिचा गळा दाबून खून करून भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३०२ अन्वये दंडनीय गुन्हा केला आहे.

दुसरं म्हणजे तुम्ही वरील तारखेला, वेळेवर आणि ठिकाणी जाणूनबुजून तो गुन्हा केला आहे, तुम्ही तुमच्या पत्नीची गळा दाबून हत्या केली आहे आणि फाशी किंवा

जन्मठेपेची शिक्षा होऊ शकेल असा गुन्हा घडला आहे, त्यामुळे त्या गुन्ह्याचे काही पुरावे चव्हाट्यावर आले आहेत. की तुम्ही तुमच्या पत्नीचा मृतदेह एका पिशवीत टाकून (आयएसओ) फेकून द्या, जिथे अन्नधान्य जपून ठेवलं जातं कायदेशीर शिक्षेपासून स्वतःची सुटका करण्याचा हेतू आणि त्याद्वारे भारतीय दंड संहितेच्या कलम २०१ अन्वये दंडनीय गुन्हा करण्याचा हेतू आणि माझ्या माहितीत.

आणि याद्वारे मी तुम्हाला निर्देश देतो की, तुमच्यावर माझ्याकडून वरील आरोपांखाली खटला चालवला जावा.

आज २० फेब्रुवारी १९९३ चा कोल्हापुरात दिवस.

(वि.भ.देशमुख),

चौथे अतिरिक्त सत्र न्यायाधीश,

कोल्हापूर.

12 खटल्याच्या सुनावणीदरम्यान सरकारी पक्षाने खालील साक्षीदार तपासले:-

1 यशवंत गोविंद चव्हाण प्रदर्शन १३

2 वसंत दत्तू भोसले (पाटील) प्रदर्शन १६

3 मंगल प्रदर्शन १९

4 मधुकर पाटील यांच्या पत्नी श्रीमती लक्ष्मी प्रदर्शन २०

5 यशवंत गणपती पाटील प्रदर्शन २१

6 श्री यमनप्पा भीमराव मुरली प्रदर्शन २२

7 अमृत रामा माने प्रदर्शन २४

8 डीआर। शशिकांत लक्ष्मण पवार एक्सिबिट ३२

13 सरकारी पक्षाने खालील कागदोपत्री पुराव्यांचा ही आधार घेतला:-

1 प्रथम माहिती अहवाल (प्रदर्शन १७)

2 चौकशी पंचनामा (प्रदर्शन ८)

3 स्थळ पंचनामा (प्रदर्शन १०)

4 अटक पंचनामा (प्रदर्शन ११)

5 आरोपींच्या जबाबाचे निवेदन

(प्रदर्शन १४)

6 लोखंडी रॉडचा जप्ती पंचनामा, कलम क्र.१

(प्रदर्शन १५)

7 मृतांच्या कपड्यांचा जप्तीचा पंचनामा (प्रदर्शन १२)

8 शवविच्छेदन तपासणीचे निवेदन

(प्रदर्शन ३३)

9 ॲडव्हान्स मेडिकल सर्टिफिकेट (प्रदर्शन ९)

10 सात छायाचित्रे (प्रदर्शन ३७ ते ४३)

14 पुराव्याची नोंद बंद झाल्यानंतर, अपीलकर्त्याचा पुढील जबाब - येथे फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ च्या कलम ३१३ अंतर्गत नोंदविला गेला

15 पुढील निवेदनात अपीलकर्त्याने खालीलप्रमाणे म्हटले आहे:-

प्रश्न ७५ तुम्हाला तुमच्या बचावाबद्दल आणखी काही सांगायचे आहे का?

उत्तर : मी लेखी निवेदन देत आहे.

सीआरपीसीकलम ३१३ अन्वये आरोपीचा लेखी जबाब

माझ्या पत्नीच्या निधनाच्या काही महिने आधी मी शिरोळच्या श्री राणेंचा शिष्य झालो. त्याने मला ६ महिने घरी झोपू नकोस असे सांगितले. त्यामुळे मी साधारणपणे शिरोळ येथे रात्री मुक्काम करत असे. टाकळीयेथे असलो तर कल्लेश्वर मंदिरात झोपायचे. पत्नी घरातून गायब होण्याच्या दोन-तीन दिवस आधी मी शिरोळ येथे होतो. मी गुरुवारी किंवा शुक्रवारी परत आलो तेव्हा मला माझी पत्नी घरातून गायब झाल्याची माहिती मिळाली. मी तिच्या मामाकडे चौकशी केली, पण

ती तिथे गेली नाही. केवळ संशयाच्या आधारे मला सध्याच्या प्रकरणात अडकवण्यात आले आहे.

16 तोंडी तसेच कागदोपत्री पुराव्यांचे कौतुक केल्यानंतर ट्रायल कोर्टाने असा निष्कर्ष काढला की, सरकारी पक्ष संशयापलीकडे आपली बाजू सिद्ध करण्यात अपयशी ठरला आहे. त्यानुसार ट्रायल कोर्टाने अपीलकर्त्याची निर्दोष मुक्तता केली - येथे.

17 या टप्प्यावर ट्रायल कोर्टाने केवळ एका परिस्थितीकडे, म्हणजे अपीलकर्त्याने केलेल्या न्यायबाह्य कबुलीजबाबाकडे - (पीडब्ल्यू २) म्हणजेच गावातील पोलिस पाटील यांनी आपल्या वहिनी (पीडब्ल्यू ४) - लक्ष्मी यांच्या उपस्थितीत पाहिले, असे म्हटल्यास वावगे ठरणार नाही.

18 हे देखील लक्षात घेणे महत्वाचे आहे की मधुकर (आरोपीचा भाऊ) खटल्यादरम्यान मरण पावला आणि त्याला सरकारी पक्षाचा साक्षीदार म्हणून तपासता आले नसते.

19 अपीलकर्त्याने दिलेला न्यायबाह्य कबुलीजबाब - यापूर्वी (पीडब्ल्यू २) भारतीय पुरावा कायद्याच्या कलम २५ अन्वये मारल्या गेलेल्या पुराव्यांमध्ये ग्राह्य धरला जाऊ शकत नाही, असे मत ट्रायल कोर्टाने नोंदवले.

20 भारतीय पुरावा कायद्याच्या कलम २७ अन्वये लोखंडी रॉड सापडल्याबद्दलही कनिष्ठ न्यायालयाने अविश्वास व्यक्त केला.

21 ट्रायल कोर्टाने दिलेल्या निकालावर आणि निर्दोष मुक्ततेच्या आदेशावर असमाधानी असल्याने राज्य सरकारने उच्च न्यायालयात दाद मागितली.

22 उच्च न्यायालयाने निर्दोष मुक्तता रद्द केली आणि अपीलकर्त्याला - येथे खुनाच्या गुन्ह्यात दोषी ठरवले आणि त्यानुसार त्याला जन्मठेपेची शिक्षा सुनावली.

23 अशा परिस्थितीत, वर नमूद केल्याप्रमाणे, अपीलकर्ता सध्याच्या अपीलासह या न्यायालयासमोर आहे.

24 आम्ही अपीलकर्त्याची बाजू मांडणारे विद्वान वकील श्री. सचिन पाटील आणि प्रतिवादी - राज्याचे विद्वान वरिष्ठ वकील श्री. अनिरुद्ध जोशी यांचे म्हणणे ऐकले आहे.

25 हे संपूर्ण प्रकरण परिस्थितीजन्य पुराव्यांवर अवलंबून आहे, याची आम्ही दखल घेतो. पत्नीला खुनाच्या गुन्ह्यात आरोपीला दोषी ठरविण्याच्या हेतूने उच्च न्यायालयाने चार आक्षेपार्ह पुराव्यांचा आधार घेतला:-

1 २९.१०.२०९० रोजी अपीलकर्त्याने यापूर्वी (पीडब्ल्यू२) केलेल्या न्यायबाह्य कबुलीजबाबाचा आरोप

2 गुन्ह्याचे हत्यार, म्हणजेच लोखंडी रॉडचा शोध;

3 गुन्हा करण्याचा हेतू;

4 ही घटना घराच्या आत घडली होती आणि त्यामुळे घटनेच्या दिवशी काय घडले होते, याची विशेष माहिती अर्जदाराला होती, असे म्हणता येईल.

26 उच्च न्यायालयाने निर्दोष मुक्तता रद्द करताना पुरावा कायद्याच्या कलम १०६ चा वापर केला आणि अपीलकर्त्यावर भार टाकला - येथे त्याच्या पत्नीसोबत नेमके काय घडले हे सिद्ध करण्यासाठी किंवा स्पष्ट करण्यासाठी.

27 असे दिसते की जेव्हा कनिष्ठ न्यायालयाने अपीलकर्त्याची निर्दोष मुक्तता केली - येथे ग्राम पोलिस पाटील यांच्यासमोर केलेल्या न्यायबाह्य कबुलीजबाबाच्या ग्राह्यतेसंदर्भात कायद्याची भूमिका काही वेगळी होती. उच्च न्यायालयाच्या खंडपीठाने 'रामसिंग विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य व अन्य' (१९९९) क्रिमिनल लॉ जर्नल ३७६३ या खटल्यात म्हटले होते की, ग्रामीण पोलिस पाटील हा पोलिस अधिकारी आहे आणि त्यामुळे पुरावा कायद्याच्या कलम २५ नुसार त्याला दिलेला कोणताही कबुलीजबाब पुराव्याच्या दृष्टीने ग्राह्य धरला जात नाही.

28 या निर्णयात खंडपीठाने महाराष्ट्र ग्राम पोलीस अधिनियम १९६७ च्या कलम १४ अन्वये पोलिस पाटील यांची नेमणूक केली आहे.

29 आम्ही या निर्णयातील संबंधित निरीक्षणे खालीलप्रमाणे उद्धृत करतो:-

> १३. महाराष्ट्र ग्राम पोलीस अधिनियम १९६७ च्या कलम १४ मध्ये इतर गोष्टींसह तरतूद आहे:
>
> (१) पोलीस पाटील आपल्या गावाच्या हद्दीतील कोणत्याही व्यक्तीला पकडेल ज्याला त्याने कोणताही गंभीर गुन्हा केला आहे असे मानण्याचे कारण असेल

आणि अशी व्यक्ती, पुरावा म्हणून उपयुक्त ठरू शकतील अशा सर्व वस्तूंसह, स्टेशन ऑफिसरकडे पाठवेल.

(२) अशा प्रकारे पकडलेल्या प्रत्येक व्यक्तीला २४ तासांच्या आत जवळच्या दंडाधिकाऱ्यांसमोर हजर केले जाईल, त्याला ज्या ठिकाणी पकडले गेले आहे त्या ठिकाणाहून दंडाधिकाऱ्यांच्या न्यायालयात जाण्यासाठी लागणारा वेळ वगळून.

१४. महाराष्ट्र ग्राम पोलीस अधिनियम १९६७ च्या कलम १३ च्या उपकलम (१) मध्ये अशी तरतूद आहे:

पोलीस पाटील यांनी तात्काळ घटनास्थळावर जाऊन गावातील किंवा परिसरातील दोन किंवा अधिक बुद्धिमान व्यक्तींना बोलावून मृत्यूची कारणे व प्रकरणातील सर्व परिस्थितीचा तपास करून त्याचा लेखी अहवाल तयार करावा, जो पोलीस पाटील यांनी तात्काळ स्टेशन ऑफिसरला द्यावा.

१५. महाराष्ट्र ग्राम पोलीस अधिनियम १९६७ च्या कलम १५ मध्ये इतर गोष्टींसह तरतूद आहे:

(१) पोलिस पाटील यांना आपल्या कर्तव्याच्या कक्षेत येणारा कोणताही तपास करताना साक्षीदारांना बोलावून तपासणी करणे, त्यांचा जबाब नोंदविणे आणि लपवलेल्या वस्तूंचा शोध घेण्याचे अधिकार असतील, सूर्यास्त ते सूर्योदय या

दरम्यान अत्यावश्यक प्रसंगाशिवाय घरात शोध घेतला जाणार नाही, याची काळजी घ्यावी.

(२) पोलिस पाटील यांना कोणत्याही प्रकारचा शोध घेताना किंवा संशयित गुन्हेगाराचा पाठलाग करताना, इतर गावांच्या हद्दीत प्रवेश करून कारवाई करण्याचे अधिकार असतील, परंतु त्याची तत्काळ माहिती पोलिस पाटील यांना देण्यास बांधील असेल, जे त्याला सर्वतोपरी मदत करतील आणि शोध व पाठलाग सुरू ठेवण्यास तत्काळ जबाबदार असतील.

16 महाराष्ट्र ग्राम पोलीस अधिनियम १९६७ मधील या तरतुदींचे सरळ वाचन केल्यास एखाद्या व्यक्तीने गंभीर गुन्हा केल्याचा संशय आल्यास त्याला पकडण्याचा अधिकार पोलिस पाटील यांना असल्याचे स्पष्ट होईल. त्याला पोलिस ठाण्यात अहवाल पाठवावा लागतो आणि त्या व्यक्तीला त्या वेळेपासून २४ तासांच्या आत हजर करणे आवश्यक असते आणि पोलिस पाटील अशा व्यक्तीला पकडतात. इतकेच नव्हे तर अशा गुन्ह्याचा प्राथमिक तपासही पोलिस पाटील करू शकतात आणि ते आरोपीचा पाठलाग करून आरोपीला पकडू शकतात. त्यामुळे वर उद्धृत केलेल्या अभ्यासू अतिरिक्त सत्र न्यायाधीशांची निरीक्षणे योग्य तरतुदी न वाचता केली जातात, हे उघड आहे. निकालात असे कोणतेही निरीक्षण करण्यापूर्वी किमान अतिरिक्त सत्र

न्यायाधीश संवर्गातील न्यायाधीशांनी कायद्यातील संबंधित तरतुदींचा अभ्यास करणे अपेक्षित आहे. केवळ निकालात जो युक्तिवाद दिला जात आहे, त्याला चालना देण्यासाठी व्यापक निरीक्षणे करू नयेत.

17 महाराष्ट्र ग्राम पोलीस अधिनियम १९६७ मधील तरतुदींच्या अनुषंगाने पोलिस पाटील यांच्यासमोर दिलेल्या कबुलीजबाबाला पुरावा कायद्याच्या कलम २५ चा फटका बसतो का, हे पाहावे लागेल. वर उल्लेख केलेल्या पोलीस पाटील यांच्या अधिकारांवरून स्पष्ट पणे सूचित होते की, जेव्हा कोणताही गुन्हा घडतो तेव्हा तो पोलिस अधिकारी म्हणून काम करू शकतो. तो निव्वळ प्रेक्षक किंवा माहिती देणारा नाही. त्यामुळे सर्व व्यावहारिक कारणांसाठी तो पोलिस अधिकारी आहे आणि त्यामुळे पोलिस पाटील यांच्यासमोर दिलेला कोणताही कबुलीजबाब पोलिस अधिकाऱ्यासमोर दिल्याप्रमाणे पुराव्यानिशी ग्राह्य धरला जाणार नाही.

18 या संदर्भात आम्ही आमच्या उच्च न्यायालयाच्या दोन निर्णयांचा संदर्भ देऊ इच्छितो. पहिली गोष्ट म्हणजे, राणी महाराणी वि. भीमा (१८९४) आयएलआर १७ बॉम ४८५) आणि दुसरा विस्तारा नारायण शेबे विरुद्ध विस्तारा नारायण शेबे वि. महाराष्ट्र राज्य १९७८ सीआरआय एलजे ८९१.

विस्तारा नारायण शेबे यांच्या बाबतीत खंडपीठाने खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदवले आहे (पान ८९५ वर):

'आमच्या मते पुरावा कायद्याच्या कलम २५ अन्वये पोलिस पाटील हा पोलिस अधिकारी आहे, हे सर्वमान्य आहे. इ.स. १८९३ मध्ये या दरबारात राणी महाराणी वि. भीमा (१८९४) आयएलआर १७ बॉम ४८५), भारतीय पुरावा कायद्याच्या कलम २५ व २६ च्या अर्थानुसार पोलिस पाटील हा पोलिस अधिकारी असतो. पोलिस पाटलासमोर दिलेला कबुलीजबाब पुराव्यानिशी ग्राह्य धरला जात नाही. भारतीय पुरावा कायद्याच्या कलम २५ मध्ये आढळणारे "पोलीस अधिकारी"हे शब्द कोणत्याही कठोर तांत्रिक अर्थाने न वाचता त्याच्या अधिक व्यापक आणि अधिक लोकप्रिय अर्थानुसार वाचले पाहिजेत हे लक्षात घेतले पाहिजे. तसेच सीआरपीए अंतर्गत गुन्ह्याचा तपास करण्याची जबाबदारी असलेल्या व्यक्तीपुरताच हा शब्द मर्यादित नाही.

19 त्यामुळे आरोपीने पोलिस पाटील यांच्यासमोर दिलेला कबुलीजबाब पुराव्यानिशी ग्राह्य धरला जात नसल्याचे स्पष्ट होणार आहे. अभ्यासू अतिरिक्त सत्र न्यायाधीशांनी त्या दृष्टीने या पैलूचा विचार केला असता, तर आरोपीने पोलिस पाटील यांच्यासमोर दिलेला न्यायबाह्य कबुलीजबाब आरोपींना दोषी ठरविण्यासाठी पुरेसा ठरू शकतो, असा निर्वाळा देण्यासाठी त्यांनी पोलिस

पाटील यांच्या पुराव्यांचा आधार घेतला नसता. या कबुलीजबाबाचा समावेश असलेल्या पोलिस पाटील तसेच एफ.आय.आर.ची साक्ष पुराव्यात अग्राह्य आहे आणि त्यामुळे फिर्यादी पक्षाने रेकॉर्डवर आणलेला हा पुरावा पूर्णपणे वगळावा लागेल.'

30 २००९ साली मुंबई उच्च न्यायालयाच्या पूर्ण पीठाने क्रिमिनल लॉ जर्नल ३८१६ मध्ये प्रसिद्ध झालेल्या 'राजेश्वर पुत्र हिरामण मोहुर्ले विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य'या संदर्भातील खटल्याला उत्तर दिले. पुरावा कायद्याच्या कलम २५ अन्वये ग्रामपोलिस पाटील पोलिस अधिकारी आहे की नाही, याचे उत्तर देण्यासाठी पूर्ण पीठाला पाचारण करण्यात आले होते.

31 उच्च न्यायालयाच्या पूर्ण पीठाने वरील खंडपीठाचा निर्णय रद्द बातल ठरवत पुरावा कायद्याच्या कलम २५ च्या मर्यादेत ग्राम पोलिस पाटील हा पोलिस अधिकारी नसतो व त्याच्यासमोर दिलेला कोणताही कबुलीजबाब न्यायबाह्य कबुलीजबाब म्हणून पुराव्यानिशी ग्राह्य धरला जाईल, असे मत नोंदवले. आम्ही या पूर्णपीठाच्या निर्णयाचे संबंधित परिच्छेद खालीलप्रमाणे उद्धृत करू शकतो:-

१८ . वरील तत्त्वांचे वस्तुनिष्ठ विश्लेषण केल्यावर असे निश्चितपणे सांगता येईल की एखाद्या व्यक्तीची नेमणूक अशा पदावर केली जाते ज्यामुळे त्याला तपास आणि चौकशीचे मर्यादित अधिकार किंवा त्यास अनुषंगिक कोणतेही अधिकार दिले जातात किंवा एखाद्या भागात गुन्हेगारी रोखण्यासाठी त्याला अधिकार दिले जातात

म्हणून तो कायद्यातील पोलिस अधिकारी होणार नाही जेणेकरून पुराव्याच्या कलम २५ मध्ये असलेल्या बंधनाला आकर्षित केले जाईल कृती करा. ग्राम पोलिस कायद्यान्वये पोलिस पाटील यांना मिळालेल्या अधिकारांचा वापर त्या कायद्याच्या कलम ६ अन्वये नमूद केलेली कर्तव्ये व कामे पार पाडण्यासाठी करणे अपेक्षित आहे, हे आपण आधीच सविस्तर पणे पाहिले आहे. पोलिस पाटील यांची कर्तव्ये व कार्ये अत्यंत मर्यादित स्वरूपाची असून फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम १७३ अन्वये आरोपपत्र दाखल करण्याच्या अधिकारासह सर्व अधिकार त्यांना देण्यात आलेले नाहीत. याउलट पोलिस अधिकाऱ्यांना कर्तव्य बजावताना बोलावल्यास त्यांनी त्यांना मदत करणे अपेक्षित असते. त्याला जिल्हाधिकाऱ्यांच्या आदेशानुसार काम करावे लागते आणि सार्वजनिक शांततेवर परिणाम करणारी गुप्तमाहिती गोळा करून स्टेशन ऑफिसरला कळवणे अपेक्षित असते. संहितेअंतर्गत पोलिस अधिकाऱ्याचे अधिकार आणि ग्रामीण पोलिस कायद्यांतर्गत पोलिस पाटील यांचे अधिकार व कर्तव्ये यांच्यातील मूलभूत व प्राथमिक फरक असा आहे की, पोलिस ठाण्याचा प्रभारी तपास अधिकारी किंवा पोलिस अधिकारी हे कर्तव्यात बांधील असले, तरी कायद्याने चौकशी करणे किंवा, न्यायपूर्ण पद्धतीने तपास करणे, इतर कोणत्याही वस्तुस्थितीचा प्रभाव न पडता स्वतंत्रपणे योग्य आणि न्याय्य पद्धतीने. तेथे पोलीस पाटील यांना तपासासंबंधी व इतर प्रकारे प्राप्त असलेली मर्यादित

कर्तव्ये व अधिकार ग्रामीण पोलीस अधिनियमातील तरतुदींनुसार वरिष्ठ अधिकाऱ्यांच्या देखरेखीखाली वापरावे लागतात.पोलीस पाटील यांनी दंडाधिकाऱ्यांच्या आदेशाच्या अधीन राहून आपले कार्य पार पाडणे व कर्तव्य पार पाडणे आवश्यक आहे तसेच पोलीस अधिकाऱ्यांना त्यांचे कर्तव्य पार पाडण्यासाठी मदत व मदत करणे देखील आवश्यक आहे. अशा परिस्थितीत पोलिस पाटील यांना सर्व हेतूने व हेतूने पोलिस अधिकारी म्हणून वागवले पाहिजे, हा दूरचा युक्तिवाद ठरेल. वरील निकालांवरून सर्वोच्च न्यायालयाचे सुसंगत मत असे आहे की, पोलिस अधिकारी वगळता पोलिस ठाण्याच्या प्रभारी अधिकाऱ्याच्या अधिकाराने गुंतवणूक केलेल्या अधिकाऱ्याला संहितेच्या कलम १७३ अन्वये अहवाल किंवा आरोपपत्र/चालान सादर करण्याच्या अधिकारासह संहितेच्या परिच्छेद १२ अन्वये सर्व अधिकार वापरण्याचा अधिकार नाही. हे वैशिष्ट्य वैशिष्ट्य आहे आणि सर्वोच्च न्यायालयाने त्यास प्रतिबंधक घटक मानले आहे. एकदा हा पैलू अधिकाऱ्याकडे असलेल्या अधिकारांच्या कक्षेतून गायब झाला की, भारतीय पुरावा कायद्याच्या कलम २५ च्या उद्देशाने तो पोलिस अधिकारी आहे असे म्हणता येणार नाही. ग्राम पोलीस कायद्यान्वये पोलीस पाटील हे देखील कायद्याच्या कल्पनेनुसार पोलीस अधिकारी नाहीत कारण कायद्यात अशी

कोणतीही तरतूद नाही की ज्यात विशेषत: किंवा अन्यथा पोलिस पाटील यांना सर्व हेतू आणि हेतूसाठी पोलिस अधिकारी म्हणून वागवले जाणे आवश्यक आहे.

१९ बडकू जोती सावंत (सुप्रा) प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाने नोंदवलेल्या युक्तिवादाचा संदर्भ पुनरावृत्तीच्या किंमतीवरही देणे उपयुक्त ठरेल. केंद्रीय उत्पादन शुल्क कायद्याच्या कलम २१ मध्ये केंद्रीय उत्पादन शुल्क अधिकाऱ्याला फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या अध्याय १४ अन्वये पोलिस ठाण्याच्या प्रभारी अधिकाऱ्याचे सर्व अधिकार आहेत, यावर चर्चा करताना न्यायालयाने पुरावा कायद्याच्या कलम २५ च्या अर्थानुसार तो पोलिस अधिकारी समजला जावा, हा युक्तिवाद फेटाळून लावला. बिहार आणि ओरिसा उत्पादन शुल्क अधिनियम, १९५५ चे कलम ७८ (३) आणि त्या कायद्याच्या कलम ७७ मध्ये असे म्हटले आहे की तरतुदींनुसार अधिकार प्राप्त उत्पादन शुल्क अधिकारी पोलिस स्टेशनचा प्रभारी अधिकारी मानला जाईल आणि दखलपात्र प्रकरणाचा तपास करण्याचा अशा अधिकाऱ्याचा अधिकार असेल. पण तेथेही सर्वोच्च न्यायालयाने बिहार आणि ओरिसा कायद्याप्रमाणे उत्पादन शुल्क कायद्यांतर्गत फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम १७३ अन्वये आरोपपत्र सादर करण्याचा अधिकार या अधिकारात समाविष्ट नाही, असे म्हटले आणि त्यामुळे केंद्रीय उत्पादन शुल्क अधिकारी हा पोलिस ठाण्याचा प्रभारी मानला जाणारा अधिकारी नाही, असे

म्हटले. दुसर् या शब्दांत सांगायचे तर, पुरावा कायद्याच्या कलम २५ च्या उद्देशाने केंद्रीय उत्पादन शुल्क अधिकाऱ्याला पोलिस अधिकारी म्हणून संबोधण्याच्या मर्यादेपर्यंत कायद्याच्या अभिमत कल्पनेची अंमलबजावणी स्वीकारण्यास सर्वोच्च न्यायालयाने नकार दिला.

20 संहितेनुसार पोलिस अधिकाऱ्याला देण्यात आलेले तपासाचे अधिकार आणि ग्राम पोलिस कायद्यांतर्गत पोलिस पाटील यांना दिलेले तपासाचे अधिकार यातील फरक दोन्ही कायद्यांतील तरतुदींवरून स्पष्ट होतो. पोलीस पाटील यांना अत्यंत मर्यादित अधिकार देण्यात आले आहेत तेही नियंत्रणाखाली आणि कार्यकारी दंडाधिकारी/ पोलीस अधिकारी यांच्या फायद्यासाठी आणि त्यांचे कर्तव्य प्रामुख्याने गावात गुन्हे आणि सार्वजनिक उपद्रव होणार नाही याची काळजी घेणे आणि गुन्हेगारांना शिक्षा देणे हे आहे. ग्राम पोलीस कायद्याच्या कलम ६ मध्ये आणि त्यातील इतर तरतुदींमध्ये दिसणाऱ्या "गुन्हेगारांना न्याय मिळवून देणे"या शब्दाचा सामान्य आणि सरळ अर्थ द्यावा लागेल. कायद्याची योजना किंवा कायदेविषयक हेतू लक्षात घेऊन या अभिव्यक्तीचा अर्थ वाढविण्याची आणि कायद्याच्या काही गृहीतकांवर या कलमातील तरतुदींची व्याप्ती वाढविण्याची गरज नाही. ग्राम पोलीस अधिनियम कलम १३ ते १५ अन्वये नमूद केलेले पोलीस पाटील यांचे अधिकार

कलम ६ मधील तरतुदींनुसार वाचून समजावून घ्यावेत. या तरतुदींचा बारकाईने अभ्यास केल्यास असे दिसून येते की, सक्षम अधिकारक्षेत्रातील न्यायालयात दोषारोपपत्र तयार करून दाखल करण्याचे अधिकार पोलिस पाटील यांना नाहीत. पकडलेल्या व्यक्तींचा तपास व त्यांच्यावर नियंत्रण ठेवण्याचे पोलिस पाटील यांचे अधिकार संहितेनुसार पोलिस अधिकाऱ्याच्या अधिकारांच्या तुलनेत अत्यंत मर्यादित आहेत. संहितेच्या कलम १५६ नुसार दंडाधिकाऱ्यांच्या आदेशाशिवायही अध्याय तेराव्यातील तरतुदींनुसार कोणत्याही दखलपात्र प्रकरणाचा तपास करण्याचा अधिकार पोलिस अधिकाऱ्याला आहे. दुसरीकडे, ग्रामीण पोलिस कायद्याच्या कलम १४ (१) अन्वये मिळालेल्या अधिकारांचा वापर करून पोलिस पाटील एखाद्या व्यक्तीला पकडतात, तेव्हा त्याला अशा व्यक्तीला स्टेशन ऑफिसरकडे पाठवावे लागते, जे अशा व्यक्तीला चोवीस तासांच्या आत दंडाधिकाऱ्यांसमोर हजर करतील. त्यामुळे कलम ६ मागे पोलिस पाटील हा प्रामुख्याने गावावर पाळत ठेवणे, गुन्हेगारी रोखणे आणि पोलिसांना कर्तव्य बजावताना मदत व मदत पुरविणारी व्यक्ती आहे, असा वैधानिक हेतू दिसून येतो. या सर्वांपेक्षाही त्यांची कर्तव्ये व कामे जिल्हाधिकाऱ्यांच्या आदेशाच्या अधीन राहून करण्यात आली आहेत. पोलिस पाटील यांना तपास, संशयिताला पकडणे आणि कायद्याने मिळालेल्या

इतर अधिकारांचा वापर करण्याबाबतही पूर्ण स्वातंत्र्य नाही. त्याने करावयाचे अधिकार आणि करावयाची कर्तव्ये व कार्ये नमूद केलेल्या प्राधिकरणांच्या देखरेखीखाली असतात. कायद्याने प्राधिकरणाला दिलेली कर्तव्ये, कार्ये आणि अधिकार अशी कार्ये आणि अधिकार विहित करणार्या स्त्रोताशी संबंधित आहेत. अशा शक्तीच्या वापराची व्याप्ती, व्याप्ती आणि परिणाम हे दोन वेगवेगळ्या संकल्पनांद्वारे तपासले जाऊ शकतात म्हणजे को मोडो आणि ॲक्टिओ क्वेलिबेट इट सुइया व्हाया. विहित कार्यपद्धतीनुसार अधिकारांचा वापर कोणत्या पध्दतीने करायचा आहे, कामगिरी किंवा कृती ने त्याच्या विहित प्रक्रियेचे अनुसरण करणे आवश्यक आहे. वरील तत्त्वांचा अवलंब केल्यावर व नमूद केलेल्या (सुप्रा) तत्त्वांच्या संदर्भात त्यांची चाचणी घेतल्यावर पोलिस पाटील यांच्या कार्याची व अधिकारांची पद्धत किंवा ती ज्या पध्दतीने पार पाडायची आहे, ती पोलिस अधिकाऱ्याच्या अधिकार, अधिकार व कार्ये यांना समन्यायी आहेत, असे म्हणणे न्यायालयाला शक्य नाही, कायद्यात. त्यामुळे पोलिस पाटील हे सर्व हेतूने व हेतूने पोलिस अधिकारी असून त्यांच्यासमोर कबुलीजबाब दिल्यास भारतीय पुरावा कायदा १८७२ च्या कलम २५ अन्वये गुन्हा दाखल होईल, या मताला आम्ही हातभार लावू शकत नाही.

21 वरील चर्चेच्या अनुषंगाने आता खंडपीठाने तयार केलेल्या कायद्याच्या प्रश्नाचे उत्तर नोंदविण्यासाठी पुढे जात आहोत. आमचे उत्तर पुढीलप्रमाणे :-

महाराष्ट्र ग्राम पोलीस अधिनियम १९६७ अन्वये नियुक्त करण्यात आलेले पोलीस पाटील हे भारतीय पुरावा अधिनियम १८७२ च्या कलम २५ अन्वये 'पोलिस अधिकारी'नाहीत, असे आमचे मत आहे.

32 असे दिसते की उच्च न्यायालयाने निर्दोष मुक्तता रद्द करताना अपीलकर्त्याने पीडब्ल्यू २ पूर्वी दिलेला न्यायबाह्य कबुलीजबाब पुराव्यात ग्राह्य धरला जाऊ शकतो असे मत घेण्याच्या हेतूने वरील पूर्णपीठाच्या निर्णयाचा आधार घेतला.

33 या टप्प्यावर एक मनोरंजक प्रश्न आपल्या विचारार्थ उभा राहतो तो म्हणजे संबंधित वेळी म्हणजे १९९३ मध्ये जेव्हा ट्रायल कोर्टाने अपीलकर्त्याची निर्दोष मुक्तता केली - येथे कायद्याची भूमिका अशी होती की एखाद्या आरोपीने गावातील पोलिस पाटील यांच्यासमोर दिलेला न्यायबाह्य कबुलीजबाब पुरावा कायद्याच्या कलम २५ अन्वये ग्राह्य धरला जात असलेल्या पुराव्यात अग्राह्य म्हणता येईल.

34 सन २००९ मध्ये मुंबई उच्च न्यायालयाच्या पूर्ण पीठाने एका संदर्भाला उत्तर देताना ग्रामपोलिस पाटील हा पोलिस अधिकारी नसतो, असे म्हटले होते. त्यामुळे संबंधित वेळी प्रचलित असलेल्या कायद्याच्या स्थितीचा विचार करून आरोपी निर्दोष सुटला असता, तर त्यानंतर च्या निर्णयावर अवलंबून राहून आरोपीला दोषी ठरवता आले असते का?

35 मुंबई उच्च न्यायालयाचा पूर्ण पीठाचा निकाल २००९ साली आला, तर अपीलकर्त्याची १९९३ साली कनिष्ठ न्यायालयाने निर्दोष मुक्तता केली, असा युक्तिवाद करता येईल. २००९ पर्यंत कायद्याची भूमिका अशी होती की, ग्राम पोलिस हा पोलिस अधिकारी असतो आणि त्यामुळे पुरावा कायद्याच्या कलम २५ च्या दृष्टीने, विशेषत: रामसिंग (सुप्रा) प्रकरणात मुंबई उच्च न्यायालयाच्या खंडपीठाने दिलेल्या निर्णयाच्या अनुषंगाने त्याला दिलेला कोणताही कबुलीजबाब पुराव्याच्या दृष्टीने ग्राह्य धरला जाणार नाही. १९९३ मध्ये कनिष्ठ न्यायालयाने अपीलकर्त्याची निर्दोष मुक्तता केल्यानंतर उच्च न्यायालयाने पूर्ण पीठाच्या निर्णयावर विश्वास ठेवला असता का, या प्रश्नाचा आम्ही विचार करू इच्छित नाही.

36 पीडब्ल्यू २ – वसंत दत्तू भोसले, गावातील पोलिस पाटील यांना पुरावा कायद्याच्या कलम २५ च्या हेतूने पोलिस अधिकारी म्हणता येणार नाही, या भूमिकेवर आम्ही पुढे जात आहोत. पीडब्ल्यू २ पूर्वी आरोपींनी दिलेला न्यायबाह्य कबुलीजबाब पुराव्यानिशी ग्राह्य धरला जातो आणि पुरावा कायद्याच्या कलम २५ चा फटका बसत नाही, या भूमिकेवरही आम्ही पुढे जात आहोत. तथापि, आरोपीला दोषी ठरवण्यासाठी न्यायालयाद्वारे विश्वास ठेवण्यापूर्वी अशी न्यायबाह्य कबुली खरी आणि विश्वासार्ह असल्याचे सिद्ध झाले पाहिजे.

37 शिवाय वरील अशी न्यायबाह्य कबुलीजबाबही कोणत्याही प्रलोभन, जबरदस्ती इत्यादींपासून मुक्त असावी व ती आरोपीने स्वत:च्या मर्जीने व मर्जीने केल्याचे दाखवावे.

38 आम्ही सरकारची बाजू मांडणार् या विद्वान वकिलांना विनंती केली की त्यांनी रेकॉर्डवरील तोंडी पुराव्यांमधून, विशेषत: पीडब्ल्यू २ ची साक्ष तसेच पीडब्ल्यू ५ ची जबाब, अपीलकर्त्याने उच्चारलेले नेमके शब्द - येथे न्यायबाह्य कबुलीजबाबाच्या स्वरूपात दाखवावे.

39 आम्ही स्वत:हून ही चौकशी केली आणि खात्री पटली की जे सांगितले गेले आहे ते न्यायबाह्य कबुलीजबाब म्हणता येणार नाही. दोन्ही साक्षीदारांनी त्यांच्या तोंडी पुराव्यात साक्ष दिल्याप्रमाणे अतिशय सर्वव्यापी आणि अस्पष्ट विधान केल्याचे दिसते.

40 या न्यायालयाने "सी. के. रवींद्र विरुद्ध केरळ राज्य"एआयआर २००० एससी ३६९ या खटल्यात असे म्हटले होते की, न्यायबाह्य कबुलीजबाबावर अवलंबून राहण्यापूर्वी, न्यायालयाने अचूक शब्द किंवा अगदी शब्दांबद्दल शक्य तितक्या खात्री करून घेणे आवश्यक आहे. अचूक शब्द किंवा शक्य तितके शब्द पुनरुत्पादित न केल्यास न्यायबाह्य कबुलीजबाबावर विश्वास ठेवणे अवघड होईल, असे मत या न्यायालयाने व्यक्त केले, हे विधान ऐच्छिक म्हणता येणार नाही. अशा परिस्थितीत ते विचाराच्या कक्षेतून वगळावे लागू शकते.

41 या न्यायालयाने "बलविंदर सिंग विरुद्ध पंजाब सरकार" (१९९५) पुरवणी ४ एससीसी २५९ या खटल्यात असे म्हटले होते की, न्यायबाह्य कबुलीजबाब हा त्याच्या स्वभावाने एक कमकुवत प्रकारचा पुरावा आहे आणि खूप काळजीपूर्वक आणि सावधगिरीने त्याचे कौतुक करणे

आवश्यक आहे. जिथे न्यायबाह्य कबुलीजबाब संशयास्पद परिस्थितीने वेढलेला असतो, तेथे त्याची विश्वासार्हता संशयास्पद बनते आणि त्याचे महत्त्व कमी होते.

42 वर उल्लेख केलेल्या अशा परिस्थितीत ग्रामपोलीस पाटील हे पोलीस अधिकारी म्हणता येणार नाहीत म्हणून पुराव्यानिशी ग्राह्य धरले जात असतानाही न्यायबाह्य कबुलीजबाबावर विश्वास ठेवण्यात उच्च न्यायालयाने चूक केली, असे आमचे मत आहे.

43 आता आपण परिस्थितीच्या दुसर् या तुकड्याकडे येतो.

44 फिर्यादी पक्षाचे प्रकरण असे आहे की अपीलकर्त्याला अटक झाल्यानंतर - येथे त्याने स्वतःच्या इच्छेने आणि इच्छेने तपास अधिकाऱ्यासमोर जबाब दिला होता आणि त्याने शस्त्र ज्या ठिकाणी लपवले होते, ती जागा म्हणजे लोखंडी रॉड दाखवण्यास तो तयार आणि तयार होता.

45 त्यानुसार, तपास अधिकारी पंचांच्या रूपाने दोन स्वतंत्र साक्षीदारांसह अपीलकर्त्याच्या नेतृत्वाप्रमाणे त्या ठिकाणी गेले - येथे.

46 ज्या ठिकाणी ही घटना घडली होती, ते च घर होते. तपास अधिकाऱ्याच्या म्हणण्यानुसार, अपीलकर्त्याने घराच्या एका कोपऱ्यात पडलेल्या लोखंडी रॉडकडे लक्ष वेधले. पंचांच्या उपस्थितीत ते जप्त करून रासायनिक विश्लेषणासाठी फॉरेन्सिक सायन्स लॅबोरेटरीकडे पाठविण्यात आले.

47 या संदर्भात आपण एवढेच म्हणू शकतो की, पंच साक्षीदारांनी फिर्यादी पक्षाच्या खटल्याचे समर्थन केलेले नाही. शोध पंचनाम्यातील मजकूर सिद्ध करण्यात ते अपयशी ठरले.

48 पंच साक्षीदारांना प्रतिकूल घोषित केल्यास तपास अधिकाऱ्याच्या पुराव्याद्वारे या शोध पंचनाम्यातील मजकूर सिद्ध करणे सरकारी पक्षाला बंधनकारक आहे. पंचनाम्यातील मजकूर आय.ओ.ने कसा सिद्ध करणे अपेक्षित आहे, हा प्रश्न आहे.

49 यासंदर्भात कायद्याची भूमिका स्पष्ट आहे. केवळ पंच साक्षीदार नी माघार घेतली याचा अर्थ असा नाही की अशा शोधावर विश्वास ठेवला जाऊ नये. तपास अधिकाऱ्याच्या तोंडी पुराव्यांच्या साध्या वाचनातून जर हा शोध विश्वासार्ह असेल आणि आत्मविश्वास निर्माण करणारा असेल, तर आरोपीविरुद्ध चा एक आक्षेपार्ह पुरावा म्हणून त्याकडे नक्कीच पाहिले जाऊ शकते.

50 मात्र, दुर्दैवाने हाती आलेल्या खटल्यात आय.ओ.ने फक्त पंचनामा केल्याची साक्ष दिली आणि शेवटी त्यावर आपली आणि पंच साक्षीदारांची स्वाक्षरी ओळखली. यावरून पंचनाम्यातील मजकूर कायद्यानुसार सिद्ध होत आहे, असे म्हणता येणार नाही. अशा परिस्थितीत शोधाच्या परिस्थितीवरही विश्वास ठेवता येत नाही.

51 आपल्याकडे आता हेतू उरला आहे. हेतू हे दुधारी शस्त्र आहे. आरोपीला दोषी ठरवण्यासाठी हेतू हा एकमेव आधार असू शकत नाही आणि तोही खुनासारख्या गंभीर गुन्ह्यासाठी.

आक्षेपार्ह परिस्थितीच्या स्वरूपात विश्वसनीय पुराव्यांच्या इतर तुकड्यांसह हेतूचा विचार केला जाऊ शकतो.

52 आता आपण प्रकरणाच्या शेवटच्या भागात येतो.

53 राज्य सरकारची बाजू मांडणाऱ्या विद्वान वकिलांनी सांगितले की, मृतव्यक्तीचा मृतदेह घरातूनच म्हणजेच ज्या ठिकाणी कुटुंब राहत होता, त्या ठिकाणाहून सापडला आहे. सामान्य परिस्थितीत घटनेच्या तारखेला पत्नीसोबत काय घडले हे समजावून सांगण्यासाठी पती हा सर्वोत्तम व्यक्ती म्हणता येईल, असे तो म्हणायचा.

54 विद्वान वकिलांच्या म्हणण्यानुसार, जेव्हा घराच्या चार भिंतींच्या आत गुन्हा केला जातो आणि तोही गुप्तपणे, तेव्हा सरकारी पक्षाला आपली बाजू वाजवी संशयापलीकडे प्रस्थापित करणे अवघड असते आणि म्हणूनच पुरावा कायद्याच्या कलम १०६ अन्वये प्रत्यक्षात काय घडले हे स्पष्ट करणे आरोपीचे काम असते आणि तसे कोणतेही स्पष्टीकरण नसताना, आरोपीने आरोपाप्रमाणे गुन्हा केला असे म्हणता येईल.

55 उपरोक्त संदर्भातील कायदा व्यवस्थित ठरलेला आहे. सरकारी पक्षाला आपली बाजू संशयापलीकडे सिद्ध करावी लागते आणि तीही स्वत:च्या पायावर. पुराव्याचा सुरुवातीचा भार नेहमीच फिर्यादी पक्षावर असतो. मात्र, ज्या प्रकरणांमध्ये पतीने रात्रीच्या वेळी पत्नीची हत्या केल्याचा आरोप असेल आणि तोही रहिवासी घरातच असेल, तर निःसंशयपणे पतीला नेमके काय घडले याचे काही स्पष्टीकरण द्यावे लागेल आणि जर त्याने कोणतेही ठोस

स्पष्टीकरण दिले नाही तर हे त्याच्या विरोधात जाऊ शकते. तथापि, पुरावा कायद्याचे कलम १०६ कायद्याच्या एका सुस्थापित तत्त्वाच्या अधीन आहे. पुरावा कायद्याच्या कलम १०६ चा वापर करण्यापूर्वी सरकारी पक्षाला प्रथम मूलभूत वस्तुस्थिती मांडावी लागते. जर सरकारी पक्ष पुरावा कायद्याच्या कलम १०६ चा वापर करण्याच्या हेतूने मूलभूत तथ्ये मांडू शकला नसेल तर तो ताबडतोब या कलमाचा वापर करू शकत नाही आणि आरोपीवर त्याचे निर्दोषत्व सिद्ध करण्यासाठी संपूर्ण भार टाकू शकत नाही.

56 या प्रकरणाचा एकंदरीत विचार करता उच्च न्यायालयाने अपीलकर्त्याला खुनाच्या गुन्ह्यात दोषी ठरवून चूक केली, याची आम्हाला खात्री आहे.

57 परिणामी, हे अपील यशस्वी होते आणि याद्वारे मंजूर केले जाते.

58 उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह निर्णय व आदेश याद्वारे रद्द बातल ठरवला जातो.

59 आम्हाला कळविण्यात आले आहे की अपीलकर्त्याला या न्यायालयाने जामिनावर वाढवले आहे. त्याचा जामीन अर्ज निकाली निघाला आहे.

खटल्याचा निकाल : अपील मंजूर .

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वार हा पक्षकारास त्याच्या /तिच्या मातृभाषेत त्याचा अर्थ समजून घेण्यापूरता मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही करणाकरीता कराता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन विश्वासनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पआदन आणि अमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.